

Едгар Алън По

Системата на доктор Тар и
професор Федър

През есента на 18... година, по време на странствуване през най-южните френски провинции, пътят ми ме отведе на няколко мили от една Maison de Santé, т.е. частна лудница, за която бях слушал не малко от приятели лекари в Париж. Понеже никога не бях посещавал подобно място, помислих си, че случаят е прекалено благоприятен, за да го изпусна, затова и предложих на моя спътник (джентълмен, с когото случайно се бях запознал преди няколко дни) да се отбием за час-два и да разгледаме заведението. На което той възрази, като се оправда, първо, с това, че бърза, и, второ, че при вида на душевно болни изпитва напълно обясним ужас. Помоли ме обаче да не допускам елементарната вежливост към него да възпрепятствува удовлетворяването на моето любопитство и добави, че ще продължи с коня си, без да бърза, така че ако не още същия ден, то в най-лошия случай на следващия ще мога да го настигна. На сбогуване се сетих, че е възможно да възникнат някои затруднения при опита да получа достъп до лечебното заведение и споделих опасенията си. Той ми отвърна, че тъй като всъщност не съм се познавал лично с управителя, мосю Майяр, нито пък съм разполагал с писмена препоръка, действително можело да възникнат затруднения, защото правилниците в подобни частни лечебни заведения били много по-строги от разпоредбите в държавните болници. От своя страна, допълни той, понеже от няколко години се познавал с Майяр, можел да ми помогне единствено, като ме придружи до входа и ме представи, ала чувствата му към невменяемите не му позволявали да влезе в този дом.

Поблагодарих му и като свихме от главния път, поехме по странична, обрасла с трева пътечка, която след половин час почти се изгуби сред гъста дъбрава, покриваща склоновете на планината. Яздихме около две мили през стъмената и влажна гора и най-после пред погледа ни изникна лудницата. Един чудноват château¹, толкова порутен и занемарен, че едва ли можеше да се допусне да е обитаем. Видът му ми вдъхна истински ужас, дръпнах юздите на коня и без малко не взех решение да се върна. Но веднага се засрамах от слабостта си и продължих напред.

Докато яздехме към главния вход, стори ми се, че вратите са леко откренати и през тях наднича човек. В следния миг човекът излезе, назова по име моя спътник, съсредоточено се здрависа с него и го покани да слезе от коня. Това бе самият мосю Майяр. Представителен, с красива външност джентълмен от старата школа, с изискани обноски и известна нотка на тежест, достолепие и властност, която внушаваше дълбока

1. Замък (фр.). Б. пр.

почит.

Представяйки ме, приятелят ми изложи моето желание да разгледам заведението и след като получи уверенията на мосю Майяр, че ще ми бъде оказано необходимото внимание, се сбогува и вече не го видях.

Когато той си отиде, управителят ме въведе в малка и извънредно приветлива приемна, в която покрай другите белези на изтънчен вкус имаше много книги, рисунки, саксии с цветя и музикални инструменти. Млада и доста красива жена седеше на пианото и пееше ария от Белини; когато влязох, тя прекъсна песента и ме приветствува с изискана вежливост. Гласът ѝ беше тих, а поведението ѝ съдържано. Стори ми се също, че забелязах следи от тъга по лицето, което бе крайно, но според мен не неприятно бледо. Дамата беше облечена в дълбок траур и извика в гърдите ми чувство на уважение, любопитство и възхита.

В Париж бях чувал, че лечебното заведение на мосю Майяр се ръководело от метода, грубо наричан „системата со кротце, со благо“... че се избягвали всякакви наказания... че дори към затварянето много рядко се прибягвало... че пациентите, макар и под тайно наблюдение, се радвали всъщност на значителна свобода и на повечето от тях се разрешавало да се движат из болницата и парка в обикновеното облекло на хора със здрав разум.

Имайки пред вид тези твърдения, проявих предпазливост в думите, изричани пред младата дама, защото не бях сигурен дали е напълно с ума си; при това в очите ѝ проблясваше неспокоен плам, който почти ме накара да предположа, че не е съвсем в ред. Ето защо ограничих разговора до общи теми, и то до такива, каквито, смятах, не биха причинили нито раздразнение, нито неудоволствие дори у един душевно болен. На всичко, което казвах, тя даваше смислени отговори и дори в нейните лични забележки личеше изключително здрав разум, ала продължителният допир с метафизиката на mania² ме бе приучил изобщо да не вярвам на подобно доказателство за разумност и до края на разговора бях все така предпазлив, както и в началото.

Не след дълго лакей в спретната ливрея внесе поднос с плодове, вино и други подкрепителни, от които аз вкусих, и скоро след това дамата напусна стаята. Когато излезе, обърнах въпросително очи към домакина.

– Не – каза той, – о не... моя сродница... племенница, при това извънредно начетена.

2. Лудост (лат.). Б. пр.

– Хиляди извинения за мнителността – отвърнах аз, – но естествено ще съумеете да ме извините, нали! Вашето превъзходно дело тук е добре познато в Париж и аз предположих, че, нали разбирате...

– Да, да... оставете... по-скоро аз би трябвало да ви благодаря за похвалната тактичност, която проявихте. У младите люде рядко откриваме предвидливост в подобна мяра и неведнъж сме имали злополучни contre-temps³ вследствие несъобразителността, проявена от страна на наши посетители. Докато прилагам предишната система и пациентите ми се радваха на привилегията да се скитат насам и натам на воля, неблагоприятни особи, които се отбиваха, за да разглеждат заведението, често ги довеждаха до опасно буйство. Затова се видях принуден да наложя строга система на изолация и достъп до заведението може да получи само онзи, на чието здравомислие бих могъл да се опаням.

– Докато прилагате предишната система? – казах аз, повтаряйки думите му. – Да разбирам ли в такъв случай, че тъй наречената „система со кротце, со благо“, за която толкова много съм слушал, вече не е в сила?

– Преди няколко седмици – отвърна той – решихме завинаги да се откажем от нея.

– Наистина! Вие ме изумявате!

– Разбрахме, сър – с въздишка каза той, – че е безусловно необходимо да се върнем към старите прийоми. Опасността от досегашната система беше обезпокоителна, а преимуществата – крайно преувеличени. Смятам, сър, че в това заведение тя бе по-задоволително изпитана, откъдето и да било другаде. Изпробвахме всичко, на което човешкият разум би могъл да наведе мисълта ни. Съжалявам, че не сте имали възможността да ни посетите по-рано, за да можете сам да прецените. Но предполагам, че сте добре запознат със „системата“... в подробности.

– Не напълно. Онова, което съм чувал, е било от трета или четвърта ръка.

– Тогава нека ви кажа в общи линии, че това е система, при която пациентите се mépagés⁴... при която им се угажда. Не се противопоставяме на фикс-идеите, заседнали в главата на умопомрачения. Напротив, не само гледахме на тях снизходително, но ги и насърчавахме, като по този начин не един от нашите най-трайни лечебни способности прояви своето въздействие. Няма друг довод, който така лесно да влиза в досег

3. Усложнения (фр.). Б. пр.

4. Щадят (фр.). Б. пр.

с разстроения разсъдък на лудия, както *argumentum ad absurdum*⁵. Имали сме например хора, които си въобразяваха, че са пиленца. Лечението беше да настояваме, че това наистина е така... да виним пациента за глупостта му, че недостатъчно ясно проумява този факт... и по такъв начин да отказваме в продължение на цяла седмица да му даваме друга храна освен тази, която е най-подходяща за едно пиле. Ето как малко царица и дребен чакъл бяха в състояние да извършат чудеса.

– И в това мълчаливо съгласие се състоеше цялото лечение, така ли?

– Съвсем не. Голяма надежда възлагахме на най-обикновените забавления като например музика, танци, общи гимнастически упражнения, карти, определен вид книги и така нататък. Давахме вид, че уж лекуваме болния от някакво обикновено физическо неразположение и думата „лудост“ никога не се споменаваше. Най-важното беше да внушим на всеки луд, че трябва да следи поведението на всички останали. Да проявиш доверие към мнението или към благоразумието на един душевно болен, означава да го спечелиш и телом, и духом. Това ни даде възможност да освободим част от скъпо платения персонал.

– И не прилагате никакви наказания от каквото и да било род?

– Никакви.

– И никога не затваряхте ваши пациенти?

– Много рядко. От време на време, когато болестта на отделна личност достигаше кризисно състояние или пък болният изпаднаше в неочаквано раздражение, ние го отвеждахме в една скришна килия, да не би неразположението му да зарази останалите, и го държахме там, докато не дойде моментът да го върнем отново сред приятелите му... защото с буйствуващи луди ние нямаме нищо общо. Такива обикновено ги откарват в държавните болници.

– И сега вече сте променили всичко това... според вас за по-добре?

– Решително. „Системата“ криеше недостатъци и дори опасности. За щастие тя е премахната във всички *Maisons de Santé*, във Франция.

– Извънредно много съм изненадан – казах аз – от това, което ми разказвате, защото ме уверявах, че в момента това бил единственият метод за лечение на лудостта в цялата страна.

– Вие сте още млад, любезни приятелю – отвърна моят домакин, – но ще дойде време, когато ще се научите сам да преценявате нещата, които стават по света, без да се доверявате на приказките на другите. Не

5. Доказателство за безсмислие, нелогичност (лат.). Б. пр.

вярвайте нищо от това, което чувате, и само на половината от онова, което виждате. А що се отнася до нашата Maison de Santé без съмнение някой невежа ви е заблудил. След обяда обаче, когато ще сте достатъчно отпочинал от ездата, ще бъда щастлив да ви разведа из дома и да ви запозная със системата, която по мое мнение, както и по мнението на всеки, който е бил свидетел на нейното въздействие, е безспорно най-сполучливата от всички досега.

– Ваша ли е? – попитах аз. – Ваше собствено откритие ли е?

– Горд съм – отговори той – да потвърдя, че е мое, поне до известна степен.

По този начин разговарях с мосю Майяр в продължение на час-два, докато той ми показваше градините и оранжерии на болницата.

– В момента – каза той – не мога да ви позволя да видите пациенти-те. За една чувствителна душа винаги съществува вероятността, повече или по-малко, да се отвори от подобни гледки, а аз не желая да ви развалям апетита преди обяда. Първо ще обядваме. Мога да ви предложа телешко à la St. Menhoult картофи и сос velouté... след това чаша Clos de Vougeot⁶... тогава нервите ви ще са вече напълно укрепнали.

В шест обяха, че обядът е сервиран, и моят домакин ме въведе в обширна Salle à manger⁷ където бяха събрани голям брой гости – двадесет и пет-тридесет души. Очевидно това бяха знатни, благовъзпитани люди, макар облеклото им да ми се стори извънредно разкошно – в него имаше нещо много общо с предвзетите труфила на vieille cour⁸. Направи ми впечатление, че най-малко две трети от гостите бяха дами, някои от които в никакъв случай не бяха облечени според добрия вкус, както един парижанин би се изразил днес. Например не една от представителките на женския пол, чиято възраст не би могла да бъде по-малко от седемдесет, беше окичена със скъпоценности в излишък: пръстени, гривни и обеци, а гърдите и ръцете им бяха безсрамно разгодени. Направи ми впечатление също, че малко от роклите бяха добре ушити... или съвсем малко от тях стояха добре на онези, които ги носеха. Оглеждайки се, открих интересната девойка, на която мосю Майяр ме бе представил в малката приемна, но колко се изненадах, когато я видях облечена в кринолин, с обувки с висок ток и с нечисто боне от брюкселска дантела – толкова голямо, че придаваше на лицето ѝ смешно умален вид. Когато най-напред я видях, беше облечена в дълбок траур, който много ѝ

6. Вид френско вино. Б. пр.

7. Трапезария (фр.). Б. пр.

8. Кралския двор (фр.). Б. пр.

отиваше. С една дума, в облеклото на всички личеше известно чудачество, което тозчас ме накара да се върна към първоначалната представа за „системата со кротце, со благо“ и да си помисля, че мосю Майяр нарочно ме е заблудил, за да не изпитам неприятно чувство по време на обяда, когато открия, че се храня на една трапеза с умопомрачени; но си припомних, че в Париж бяха ме предупредили – хората от южните провинции са невъобразимо странни, обременени с неизказано много отживели времето си схващания; и после, при разговор с неколцина от членовете на компанията, опасенията ми наистина моментално и всецяло се разсяха.

Самата трапезария, макар и може би достатъчно обширна и удобна, не се отличаваеше с особен разкош. Например на пода нямаше килим; всъщност във Франция много често минават и без килим. Прозорците и те бяха без завеси; капациите – затворени и здраво залостени с железни пръчки, сложени по диагонал, също като кепенците на нашите дюкяни. Цялото помещение, както забелязах, представляваше едно крило от chateau, затова трите страни на паралелограма имаха прозорци, а четвъртата – врата. Прозорците бяха не по-малко от десет на брой.

Масата беше разкошно подредена. Просто отрупана с блюда и повече от претрупана с лакомства. Обилието беше направо варварско. Месото стигаше да се нагости потомството на Анаким⁹. Никога през живота си не бях виждал толкова разточително, толкова разхитително праросничество на скъпи жизнени блага. Ала в подредбата не личеше вкус; неизмеримият блясък на безброй восьъчни свещи в сребърни candelabra¹⁰, поставени на масата и навсякъде из стаята, където бе възможно да им се намери място, печално оскърбяваха очите ми, привикнали с мека светлина. Обслужваха ни няколко пъргави прислужника, а върху широка маса в най-отдалечения ъгъл на залата се бяха разположили седем-осем души с цигулки, флейти, тромбони и барабани. По време на обяда в някои моменти тези приятели страшно много ми досаждаха с нескончаемото разнообразие от звуци, които трябваше да минат за музика и които явно забавляваха във висша степен всички присъстващи освен мен.

Общо взето, не можех да се освободя от мисълта, че имаше прекалено много странности във всичко, което виждах... но в края на краищата светът е съставен от какви ли не хора, с какви ли не начини на мислене, с какви ли не обичаи и нрави. При това толкова много бях

9. Според Библията някога в Ханаан живеели великани, потомци на Анаким. Б. пр.

10. Големи и обикновено разклонени свещници (лат.). Б. пр.

пътешествувал, че бях станал изцяло привърженик на девиза *nil admirari*¹¹; ето защо съвсем хладнокръвно захзах стола отдясно на домакинята и радвайки се на превъзходен апетит, отдадох заслуженото на великолепните лакомства, сложени пред мен.

Междувременно се водеше всеобщ и оживен разговор. Дамите, както обикновено, говореха много. Почти веднага схванах, че всички са високообразовани, а домакинята бе неизчерпаем извор на весели анекдоти. Изглежда, с преголяма охота обичаше да говори за своя поема – управител на *Maison de Santé*; а за голяма моя изненада темата „лудост“ бе предпочитаната от всички присъстващи. Разказаха се безчет забавни истории, в които ставаше дума за маниите на пациентите.

– По-рано тук имаше един приятел – обади се въздебеличък, дребен джентълмен, седнал от дясната ми страна, – един приятел, който си въобразяваше, че е чайник; впрочем не е ли извънредно странно колко често в главата на лудия се загнезждат подобни своеобразни чудатости? Едва ли във Франция има психиатрична болница, в която да не може да се намери човекочайник. Нашият джентълмен беше чайник, изработен от сплав, имитираща сребро, и всяка сутрин най-грижливо се лъскаше с парче еленова кожа и тебеширен прах.

– Освен това – обади се висок мъж, седнал точно насреща – не много отдавна тук имахме една личност, която си беше наумила, че е магаре... и, фигуративно казано, това напълно отговаряше на истината. Този пациент беше много вироглав и ние с голям труд успяхме да го усмирим. Дълго време не искаше да яде друго освен магарешки бодили, но скоро го излекувахме от тази мания, като упорствувахме да си яде само тях и нищо друго. Освен това непрекъснато хвърляше чифтета... така... ей така...

– Мосю Дьо Кок! Ще ви бъде крайно благодарна, ако се държите, както подобава! – И с това възрастната дама, седнала до оратора, го прекъсна. – Моля, дръпнете си нозете! Измачкайте ми броката! Нима е нужно да илюстрирате разказа си толкова нагледно? Та нашият приятел положително би ви разбрал и без всичко това. Честна дума, вие сте едва ли не също такава голяма магаре, за каквото горкият нещастник се е мислил. Така добре го имитирате, честно слово!

– *Mille pardons, ma' m'selle!*¹² – отвърна мосю Дьо Кок, към когото бяха се обърнали по такъв начин. – Хиляди извинения! Не възнамерявах

11. На нишо не се учудвай (лат.). Б. пр.

12. Хиляди извинения, госпожице! (фр.). Б. пр.

никого да обиждам. Ма'м'селле Лап-лас, мосю Дьо Кок ще си окаже честта да пие чаша вино с вас!

При тези думи мосю Дьо Кок ниско се поклони, с голяма церемониалност целуна собствената си ръка и се чукна с ma'm'selle Лаплас.

– Позволете ми, mon ami¹³ – намеси се мосю Майяр, обръщайки се към мен, – позволете ми да ви предложа едно късче от това телешко à la St. Menchoult... ще се уверите, че е необикновено вкусно.

В този момент трима яки прислужника с усилия поставиха на масата огромен поднос – не, по-скоро тарга, върху която предположих, че се намира „monstrum horrendum, informe, ingens, cui lumen ademptum“¹⁴. Ала когато го разгледах внимателно, разбрах, че не е нищо друго освен малко теле, опечено цяло и поставено на колене с ябълка в муцуната, както според английския обичай се гарнира заек.

– Не, благодаря! – отвърнах аз. – Откровено казано, не съм особено голям любител на телешко à la St... как му беше името? Защото, смятам, то никак не ми понася. Но ще си взема нещо друго, ще опитам малко от заека.

На масата имаше няколко по-малки блюда, както ми се видя, с най-обикновен заек по французки – изключително вкусен mouton¹⁵, който бих препоръчал на всекиго.

– Пиер – провикна се домакинът, – сменете блюдото на джентълмена и му дайте от бутчето на този заек au-chat.¹⁶

– На този какво? – попитах аз.

– На този заек au-chat.

– Не, благодаря ви... недейте, отказвам се. Ще си взема само малко от жамбона.

„Човек никога не знае какво яде по трапезите на тези провинциалисти – наум си казах аз. – Не им ща ни заека au-chat, нито пък тяхната котка със заек.“

– Освен това – обади се някаква мъртвешки бледа особа, седнала чак на долния край на масата, като подхвана нишката на разговора оттам, откъдето бе прекъснат, – освен това покрай другите чудаци имахме и един пациент, това беше отдавна, който най-настойтелно твърдеше, че е кордовско сирене, ходеше с нож в ръка и увещаваше приятелите си да

13. Приятелю мой (фр.). Б. пр.

14. „Чудовищното ужасяващо, грамадно, облик придобило изчадие на мрака“ (лат.) – цитат от „Енеида“ на Вергилий. Б. пр.

15. Къс месо (фр.). Б. пр.

16. С котка (фр.). Б. пр.

опитат съвсем мъничко парченце отгук – от прасеца.

– Голям глупак беше, няма съмнение – намеси се някой, – ала в никакъв случай не може да се сравнява с друг един индивид, когото всички ние познаваме, с изключение на новодошлия джентълмен. Имам пред вид човека, който беше си внушил, че е бутилка шампанско и винаги се появяваше с ба-а-ам и ш-ш-ш-ш, ето така...

И ораторът, доста невъзпитано по моему, натика десния палец в лявата си буза и го издърпа с пльокване, напомнящо гърмеж от тапа, и в продължение на няколко минути, притискайки езика о зъбите си, изкусно имитираше звука от разпенено шампанско. Поведението му, както ясно забелязах, никак не се понрави на мосю Майяр, но той нищо не каза и разговорът се поднови от доста мършав, дребничък човечец с грамадна перука.

– Освен това пък имаше един невежа – подхвана той, – който по погрешка взимаше себе си за жаба и който между другото не малко приличаше на такава. Само да бяхте го видели, сър – обърна се той към мен, – с какво доволство щеше да се изпълни сърцето ви, ако бяхте го видели колко му прилягаше да се държи тъй. И ако този човек действително не беше жаба, мога само да съжалявам, сър, че наистина не беше. Неговото квакане, ето така: ква-а-а-ак...ква-а-а-ак, беше най-чудната нота на света: си бемол; а когато туреше лакти на масата, ето така... след като си бе пийнал една-две чашки винце... като издуеше бузи, ето така, и като завъртеше очи – ей така, и като почнеше да примигва бързо-бързо – ето така... о, сър, имам смелостта с положителност да твърдя, че бихте се захласнали от възхита пред гения на този човек!

– Не се съмнявам – уверих го аз.

– А пък освен това – обади се някой друг – тук беше малкият Гайяр, който си мислеше, че е щипка емфие, и изпаднаше в истинска тревога, че не може да се хване с палеца и показалеца си.

– После пък тука беше Жул Дезулиер – крайно странна личност, уверявам ви; обзела го манията, че е тиква. Преследваше готвача да го направи на тиквеник – нещо, което готвачът с възмущение отказваше да стори. Ако питате мене, ни най-малко не съм убеден дали тиквеник а la Дезулиер не би било наистина едно превъзходно лакомство!

– Учудвате ме! – казах аз и въпросително погледнах мосю Майяр.

– Ха-ха-ха... – отвърна той. – Хе-хе-хе-хе!... Хи-хи-хи!... Хо-хо-хо!... Ху-ху-ху!... Наистина превъзходно! Няма защо да се учудвате, mon ami, нашият приятел тук е остроумец... drôle¹⁷... и не бива да взимате думите му буквално.

– Освен това – обади се някой друг от компанията – тук беше Буфон Велики, също своего рода особена личност. Побъркал се от любов; въобразяваше си, че има две глави. Едната, твърдеше той, била на Цицерон, а другата била комбинирана: от челото до устата на Демостен, а от устата до брадичката – на лорд Бруум. Не е изключено и да е грешел, но винаги ви оставяше впечатлението, че е напълно в ред, защото беше човек с изключителен дар слово. Страстно обичаше да ораторствава и не умееше да се въздържа. Например имаше навика да скача върху масата в трапезарията ей така и... и...

В този момент един приятел, седнал до оратора, го потупа по рамото и му пошушна нещо на ухото, а другият тозчас прекъсна да словоохотничи и се сви на стола си.

– А пък освен това – каза приятелят, който току-що пошушна нещо на ухото на другия, – освен това тук имаше един Булар, пумпала. Наричам го пумпала, защото всъщност беше обладан от смешната, но не съвсем безпочвена мания, че се е превърнал в пумпал. Да го видехте само как се върти, с глас бихте се смели. По цял час можеше да се върти на пета – ето така... ей така...

И тук приятелят, когото той само преди миг бе прекъснал, пошушвайки му нещо на ухото, сега пък на него оказа съвършено същата услуга.

– Да-а, но вашият мосю Булар беше луд – с цяло гърло изкрещя една възраствна дама, – и при това извънредно тъпоумен луд; защото, позволете ми да ви попитам, чувал ли е изобщо някой някога за човекопумпал? Каква нелепост! Както знаете, мадам Жоайъоз беше личност, далеч по-здравомисляща. И тя си имаше своята мания, но това бе интуиция, подкрепена от здравия разум, и доставяше истинско удоволствие на всеки, който е имал честта да познава тази дама. След зрял размисъл тя стигнала до заключението, че по някаква нещастна случайност се е превърнала в петле, но петле, което винаги се е държало както благоприличието изисква. Пляскаше криле с удивителна сила... ей така... така... така... а пък кукуригането й – просто прелест! Кук-кури-гу-у-у!... Кук-кури-гу-у-у-у-у-у!... Кук-кури-гу-у-у-у-у-у-у!...

– Мадам Жоайъоз, ще ви бъда много благодарен, ако се държите прилично! – крайно разгневен я прекъсна нашият домакин. – Или се дръжте, както подобава на една дама, или още сега напуснете трапезата – избирайте!

Дамата (към която за голяма моя изненада, чух, че се обръщат като към мадам Жоайьоз, след описанието на мадам Жоайьоз, което тя самата току-що бе дала) се изчерви до корена на косите си и очевидно се сконфузи извънредно много от упрека. Сведе глава и нито звук не издаде в отговор. Но ето че друга, по-млада дама поде темата. Това бе красивата девойка, с която се бях запознал в малката приемна.

– О, мадам Жоайьоз беше истинска глупачка! – възкликна тя. – Докато схващанията на Еужени Салсафет в действителност криеха значително повече здрав смисъл. Тя беше доста красива и болезнено скромна млада дама и според нея обикновеният начин за носене на облеклото беше неблагонравен и винаги изискваше да се намира отвън, а не вътре в роклите си.

А това в края на краищата е нещо доста лесно постижимо.

Просто трябва да постоите ето така... след това така... така... така... и след това така... така... така... и след...

– Mon dieu!¹⁸ Ma'm'selle Салсафет! – мигом възкликна цяла дузина гласове. – Какво сте намислили? Стойте! Почакайте! Ние отлично разбираме как се постига това, спрете, спрете! – Няколко души бяха вече наскочали от креслата си, за да възпрат ma'm'selle Салсафет от съперничество с Венера Милоска, когато вълна пронизителни писъци и крясъци, идващи някъде откъм централната част на замъка, съвсем внезапно и навременно тури край на инцидента.

Честно казано, от крясъците нервите ми съвсем се изопнаха, ала останалите от компанията просто ги съжалих. Те всички пребледняха като смъртници, сгушиха се в креслата си ужасени, затрепераха и се разбърбориха несвързано, ослушвайки се в същото време дали звукът няма да се повтори. И той се повтори – по-пронизителен и като че по-близък, после се потрети – още по-пронизителен, а когато за четвърти път се разнесе, силата му значително бе понамаляла. Явното заглъхване на шума оживи присъстващите, настроението мигом се възвърна и всички се развеселиха и подеха анекдотите, както преди. Едва тогава се осмелих да попитам за причината на смута.

– Просто bagatelle¹⁹ – отвърна мосю Майяр. – Свикнали сме с тези работи и не им обръщаме никакво внимание. От време на време лудите почват хорово да вият, един друг се увличат, също като глутница кучета нощем. Понякога обаче заедно с хоровото виене те правят опит да се

18. Боже мой! (фр.). Б. пр.

19. Дреболия (фр.). Б. пр.

измъкнат на свобода, тогава, естествено, съществува известна малка опасност, от която бихме могли да се страхуваме.

– А колко затворени има?

– В момента всичко на всичко не повече от десетина.

– Главно жени, предполагам?

– О, не... до един са мъже, и при това здравеняци, мога да ви уверя!

– Наистина ли? Винаги съм си мислел, че лудите в мнозинството си са от нежния пол.

– Общо взето е така, но не всякога. Преди известно време иммахме двадесет и седем пациенти, от които не по-малко от осемнадесет бяха жени, но напоследък, както виждате, нещата рязко се промениха.

– Да, както виждате, рязко се промениха – намеси се джентълменът, който бе сритал *ma'm'selle* Лаплас в глезените.

– Да... както виждате, рязко се промениха! – тутакси в благозвучен хор повтори цялата компания.

– Я си дръжте езиците, всички – страшно разярен се провикна домакинът.

При тези думи гостите до един се смълчаха – почти цяла минута гробна тишина. А една дама, подчинявайки се буквално на мосю Майяр, изплезе език – извънредно дълъг – и съвсем покорно го държа с две ръце до края на угощението.

– А тази благородна дама – казах аз шепнешком, като се обърнах към мосю Майяр, – тази благородна дама, която кукуругаше... тя, предполагам, е безопасна... съвсем безопасна, нали?

– Безопасна! – възкликна той с искрена почуда. – Как... как... Какво искате да кажете?

– Само леко е засегната, нали! – казах аз и докоснах главата си. – Допускам, че действително не е особено... не е опасно разстроена нали?

– *Mon dieu!* – Какво всъщност ви е влязло в главата? Тази дама, моя лична стара приятелка, мадам Жоайбоз, е тъй нормална, както съм нормален и аз самият. Разбира се, и тя си има своите чудатости... но, нали знаете, всички възрастни жени... всички много възрастни жени... повече или по-малко са чудати!

– Несъмнено – казах аз, – несъмнено... в такъв случай всички останали дами и господа...

– Са мои приятели и подчинени – прекъсна ме мосю Майяр, като се поизправи с известна *hauteur*²⁰, – мои много добри приятели и

20. Надменност (фр.). Б. пр.

помощници.

– Как! Всички ли? – попитах аз. – И жените, и всички?

– Естествено – отвърна той, – без жените изобщо за никъде не сме, те са най-добрите милосърдни сестри за душевно болните; имат си свой начин, нали разбирате; техният ясен поглед има чудодейно въздействие... нещо като омагьосващия поглед на змията, нали разбирате.

– Несъмнено – казах аз, – несъмнено! Но те се държат малко странно... малко необичайно, нали?... Не намирате ли?

– Странно!... Необичайно?... Как, наистина ли мислите така? Естествено ние тук на юг не се отличаваме с прекалена въздържаност... постъпваме си така, както ни е угодно... радваме се на живота и други подобни работи, нали разбирате...

– Несъмнено – казах аз, – несъмнено.

– А може би това Clos de Vougeôt удря малко в главата, нали разбирате... малко силничко... нали разбирате?

– Несъмнено – съгласих се аз, – несъмнено... Впрочем, мосю, правилно ли съм ви разбрал, че системата, която сега сте възприели вместо знаменитата „система со кротце, со благо“, е безкомпромисно строга?

– Ни най-малко. Наистина болните са затворени, но лечението... медицинското лечение, искам да кажа... е много по-леко поносимо за пациентите, отколкото при която и да било друга.

– И тази нова система е едно от вашите лични открития, така ли?

– Не напълно. Някои страни от нея се приписват на професор Тар, за когото неминуемо сте чували, но в моята разработка са внесени известни изменения, които, щастлив съм да потвърдя, принадлежат по право на известния Федър, с когото, ако не греша, имате честта отблизо да се познавате.

– За свой най-голям срам трябва да призная – отвърнах аз, – че никога досега не съм чувал имената нито на единия, нито на другия джентълмен.

– О небеса! – възкликна моят домакин, като рязко дръпна стола си назад и вдигна ръце. – Положително не съм ви чул както трябва! Нима искате да кажете, че никога досега не сте чували нито за учения доктор Тар, нито за знаменития професор Федър?

– Принуден съм да изповядам собственото си невежество – отговорих аз, – но неопетнената истина преди всичко! Чувствувам се, така да се каже, приравнен със земята поради факта, че не познавам трудовете на тези несъмнено изключителни мъже. Незабавно ще издира трудовете им и най-задълбочено ще ги проуча. Мосю Майяр, вие наистина –

принуден съм да го призная, – вие наистина ме накарахте да се засрамя от себе си.

И това впрочем бе факт.

– Не говорете повече, добри ми млади приятелю – сърдечно каза той и стисна ръката ми, – а сега да изпием заедно чаша Sauterne²¹.

Пихме. Без да се стесняват, присъстващите до един последваха примера ни. Бъбреха... ръкомахаха... смееха се... правеха какви ли не глупости... цигулките скрибуцаха... тъпанът думтеше... тромбоните мучаха като бронзовите бикове на Фаларис²²... и малко по малко цялата сцена почна да придобива все по-ужасяващ вид, докато на края виното взе пълна власт над всички и трапезарията заприлича на панде-мониум *in petto*²³. А в това време мосю Майяр и аз, с няколко бутилки Sauterne и Vougeot пред себе си, продължавахме разговора, ревейки с цяло гърло. Дума, произнесена с обикновен тон, можеше да се чуе толкова отчетливо, колкото и гласът на риба от гълбините на Ниагарския водопад.

– И така, сър – изревах в ухото му, – преди обяда вие споменахте за опасността, която предишната система криела в себе си. А каква е тя?

– Да – отговори той, – в някои случаи тя действително крие много голяма опасност. Няма начин човек да предугади приумиците на лудите, а по мое мнение, както и според доктор Тар и професор Федър, никога не е безопасно да оставяте болните да се движат на свобода, без да ги наблюдавате. Един луд може да бъде „кротък“, както казват, за известно време, но в края на краищата той твърде лесно може да изпадне в буйство. При това вероломството му е огромно и пословично. Ако си е наумил нещо, той прикрива своя план с удивително благоразумие, а вещината, с която симулира здравомислие, представлява за метафизика един от най-своеобразните проблеми на науката за интелекта. Когато лудият изглежда напълно разумен, в същност крайно време е да му наденете усмирителната риза.

– Обаче опасността, високоуважаеми господине, за която говорихте... от гледището на вашия собствен опит... докато това заведение е било под ваш надзор... имали ли сте в практиката си основание да смятате, че да се остави на свобода един луд е рисковано?

– Тук?... От гледището на моя собствен опит?... Хм, мога да кажа,

21. Вид бяло сладко вино, което носи името на местността, където се прави (фр.). Б. пр.

22. Тиранин на древния сицилийски град Агригенте (от 565 г. до 549 г. пр.н.е.), прочут със своите жестокости; изгарял жертвите си в бронзов бик и техните стенания били за тиранина по-сладки от най-приятната мелодия. Б. пр.

23. Тук: свърталище на зли духове (гр.). Б. пр.

да. Например... не много отдавна в това заведение стана извънредно странно произшествие. „Системата со кротце, со благо“, както разбрахте, по това време все още се прилагаше и пациентите се разхождаха свободно. Те се държаха изключително добре..., да, изключително добре... и всеки човек със здрав разум би могъл да си извади заключение, че назрява някакъв сатанински план, съдейки само по този необичаен факт: хората се държаха изключително добре. И наистина едно хубаво утро санитарите-надзиратели се намериха хвърлени в килиите с вързани ръце и крака, а лудите, присвоили си насилствено служебните задължения на надзирателите, ги обслужваха и се отнасяха с тях като с луди.

– Какво говорите! Никога през живота си не съм чувал подобна нелепост!

– Факт!... И за всичко това стана причина един глупак... един луд... който кой знае как си беше наумил, че е изнамерил система за управление, по-удачна от всички, известни дотогава... система за управление на лудите имам пред вид. Искаше, предполагам, на дело да изпита своето откритие и затова придума всички пациенти да се присъединят към неговия заговор за сваляне на управляващите сили.

– И успя ли наистина?

– Разбира се. Надзирателите и надзираваните без време си смениха местата. Не, не стана точно така, защото лудите и без това си бяха на свобода, те просто затвориха надзирателите в килиите и почнаха да се отнасят с тях, със съжаление трябва да отбележа, по доста безцеремонен начин.

– Не допускам, че контрапревратът се е забавил дълго. Подобно положение на нещата не би могло дълго да просъществува. Нали селяните от околността... посетителите, идващи да разглеждат заведението... биха надали тревога?

– Ето къде грешите. Главният бунтар беше прекалено хитър. Той изобщо престана да пуска посетители... като изключим един ден, когато дойде някакъв млад джентълмен, извънредно глуповат на вид, от когото нямаше причини да се опасява. Позволи му да разгледа заведението... просто за разнообразие, да се позабавлява с него. И след като го баламосва до насита, го отпрати да си гледа работата.

– Но все пак докога управляваха лудите?

– О, доста дълго наистина... сигурно около месец... но колко повече от месец, не мога точно да ви кажа. А през това време лудите славно си поживяха... мога да ви се закълна. Хвърлиха окъсаните си дрехи и на воля се разпоредиха със семейния гардероб и скъпоценностите. Избите

на château бяха добре запасени с вино, а лудите са истински дяволи, знаят как да го прият. Добре си поживяха, уверявам ви.

– Ами лечението... какво по-точно лечение приложи водачът на бунтарите?

– Какво да ви кажа, що се отнася до това, не е задължително един луд непременно да бъде глупав, както вече установих от наблюденията си, и безпристрастно погледнато, новото лечение се оказа далеч по-сполучливо от предишното. Наистина превъзходна система... проста... ясна... без каквито и да било усложнения... с една дума, прекрасна... и...

Но тук разсъжденията на моя домакин неочаквано бяха прекъснати от повторен залп кръсъци от същото естество като онези, които преди малко ни обезпокоиха. Но този път сякаш ги издаваха хора, неудържимо устремени към нас.

– О, милосърдни небеса! – викнах аз. – Сигурно лудите са се освободили!

– Боя се, че е точно така – отвърна мосю Майяр, преbledнял неимоверно много.

Едва изрекъл тези думи и пронизителните викове и проклетия се чува под прозорците; миг по-късно стана очевидно, че някакви субекти отвън се мъчат да нахълтат в трапезарията. Удряха по вратите с нещо, което явно бе тежък ковашки чук, а капациите на прозорците блъскаха и къртеха с невиджана ярост.

Настана неописуем ужас и смут. Мосю Майяр, за най-голямо мое изумление, се навря под бюфета. От негова страна очаквах по-голяма твърдост на духа. Оркестрантите, които през последните петнайсет минути бяха много пияни, за да изпълняват задълженията си, мигом скочи на прави, грабнаха инструментите и като се покатериха върху своята маса, дружно загърмяха „Янки Дудъл“ – докато трая цялата връва, те свиреха, ако не съвсем без фалш, то поне със свръхчовешка сила.

В това време върху нашата маса, сред бутилките и чашите, скочи джентълменът, когото с толкова усилия удържаха преди малко да не се покатери. Щом се видя горе, той подхвана реч, която положително бе превъзходна, стига да можеше да се чуе. В същия миг човекът с пумпалските наклонности почна да се върти из стаята с неописуемо увлечение, разперил широко ръце встрани; съвсем приличаше на пумпал и помиташе всичко, което се изпречеше на пътя му. Долових и нескончаеми гърмежи от тапа и кипеж на шампанско, но веднага проумях, че се носеха откъм онази особа, която по време на обяда имитираше бутилката изискано питие. И не само това – човекожабата квакаше, като че спасението

на душата ѝ зависеше от всяка нотка, която издаваше. Над всичко гърмеше непрестанният магарешки рев. А мадам Жоайьоз, моята стара приятелка, просто дожаля ми за горката дама, имаше такъв объркан вид! Стоеше права в ъгъла до камината и с цяло гърло безспир пееше: „Кук-кури-гу-у-у-у-у-у!“

И ето настъпи кулминацията... гибелният край на драмата. Понеже напъните отвън не срещаха никаква съпротива освен врявата, крясъците и кукуригането, десетте прозореца скоро и почти едновременно се разбиха. Никога не ще забравя обзелото ме чувство на изумление и ужас от това, което видях – през прозорците сред *rêle-mêle*²⁴, удряйки, тъпчейки, драскайки, върху нас наскача, не – връхлетя с рев истинско войнство, както ми се стори, от шимпанзета, орангутани или черни бабуни от нос Добра Надежда.

Здравата ме напердашиха... после се търколих под един диван и се спотаих. Там лежах около четвърт час, целият превърнат в слух да разбера какво става в стаята, и най на края стигнах до приемливата донякъде разгадка на трагедията. Както изглежда, когато мосю Майяр най-подробно ми бе разказвал за умопомрачения, подбудил другарите си към бунт, той е имал пред вид чисто и просто собствените си подвизи. Преди две-три години този джентълмен действително е бил управител на заведението, обаче сам полудял и ето как станал и той пациент. Този факт не беше известен на моя спътник, който ме представи. Надзирателите, всичко десет на брой, неочаквано пленени, най-напред били хубаво омазани с катран, после най-грижливо оваляни в пера и на края турени под ключ в подземните килии. Така стояли затворени повече от месец, като през това време мосю Майяр най-щедро ги снабдявал не само с катран и пера (в което се състоеше и неговата „система“), но и с мъничко хляб и неограничени количества вода. Вода всеки ден обилно им доставяли с помпи. Най-сетне един от тях успял да избяга през някакъв канал и освободил останалите.

„Системата со кротце, со благо“, с някои чувствителни изменения, отново бе възстановена в *château*, ала все пак не мога да се съглася с мосю Майяр, че неговото „лечение“, макар и своеобразно, не беше лишено от известни предимства. Както самият той справедливо отбеляза, то бе „просто... ясно... без каквито и да било усложнения... ни най-малки дори“.

Остава още да добавя, че прерових всички библиотеки в Европа, за

24. Бъркотия (фр.). Б. пр.

да открия трудовете на доктор Тар и професор Федър²⁵, но и до ден-днешен усилията ми да намеря макар и един-единствен екземпляр остават безплодни.

КРАЙ

25. Тар на английски означава катран, а федър – перо. Б. пр.

© 1979 Александър Бояджиев, превод от английски

Edgar Allan Poe
The System of Doctor Tarr and Professor Fether, 1945

Сканиране, разпознаване и редакция: Борис Борисов, 2008

Публикация

Едгар Алън По

Спускане В Маелстърюм

Сборник научнофантастични разкази
Библиотека „Галактика“ №10, 1979

Редакционна колегия: Любен Дилов, Светозар Златаров, Елка Константинова, Агоп Мелконян, Димитър Пеев, Огнян Сапарев, Светослав Славчев

Подбор и превод: Александър Бояджиев

Рецензент: Светозар Златаров

Редактор: Петър Алипиев

Редактор на издателството: Милан Асадуров

Оформление: Богдан Мавродинов и Жеко Алексиев

Илюстрация на корицата: Текла Алексиева

Художествен редактор: Иван Кенаров

Технически редактор: Пламен Антонов

Коректор: Паунка Камбурова

Американска, I издание

Дадена за печат на 30. VIII. 1979

Подписана за печат на 5. XII. 1979

Излязла от печат на 15. XII. 1979

Формат 32/70×100. Изд. № 1307

Печ. коли 10. Изд. коли 6.48. Цена 1 лв.

Код 08 95366-23231/5704-30-79

Книгоиздателство „Г. Бакалов“, Варна, 1979

Държавна печатница „Балкан“, София

The Science Fiction of Edgar Allan Poe

Penguin Books, 1976

Свалено от „Моята библиотека“ [<http://purl.org/NET/mylib/text/6515>]